

הו, איזו מלחמה יפה!

אף שמלחמת העולם הראשונה התאפיינה בייצור תעשייתי של פריטי ציוד פונקציונליים, הרי ברבים מאותם הפריטים הושקע מאמץ לשוות להם מראה אסתטי. בעיצוב ובאסתטיקה ראו אמצעי שיקרב את החיילים ללוחמה הטכנולוגית החדשה

חיילים בריטים בדרך לחזית | ההופעה הסגונית של חיילי המאה ה-19 פינתה את מקומה לאפרוריות אחידה

חיילים צרפתים במלחמת העולם הראשונה | המדים של צבא צרפת לא התאימו לשדה הקרב החדש לא רק בגלל צבעוניותם אלא גם בגלל סרבולם הרב

כמו בנייה מתועשת, חומרים חדשים וייצור ממוכן. כל אלה תרמו להתבוננות חדשה על עולם האובייקטים הסובב אותנו במלחמה ואחריה. המלחמה הייתה תשתית ל"עיצוב המגויס" שפעל בשדה הקרב החדש. בכך היא טישטשה את הדימוי הרומנטי של החייל, אשר ביטא את הקשר אל הטבע הנשגב, לטובת דימוי חדש של החייל שהוא דמות פונקציונלית וחסרת ייחוד, חלק ממכונת המלחמה.

בעבור תיאורטיקנים ואינטלקטואלים נדמה שהעיסוק בעיצוב ובמודרניזציה במלחמה הגדולה היה כרוך במתח בגלל האופן שבו הם חוו את השפה של העיצוב התעשייתי ושל הייצור ההמוני שהגיעו לשיא חדש במהלך המלחמה. כך, למשל, על פי תפיסתה של פרופ' אסתר לסלי, שאימצה את תפיסתו של הפילוסוף ולטר בנימין, העיצוב התעשייתי אינו לגיטימי שכן יש להעדיף מוצרים שנעשים בדרך הישנה, ביד, על פני מוצרים שמיוצרים באמצעות מכונות.² ומנגד כתב הסופר ארנסט יונגר שהמלחמה היא שיא האנרגיה האנושית, המשלבת בין האדם למכונה. יונגר חוגג את העידן המודרני ובמיוחד את הלוחמה המודרנית שביכולתה לשחרר את העצמי מכל חברה נוקשה.³ נאמן לגישתו כותב ולטר בנימין במאמרו הביקורת שלו "המספר" על האלם שאחז בחיילים ששבו הלומים משדות הקרב של מלחמת העולם הראשונה:

"דור שעוד נסע לבית הספר ברכבת סוסים ניצב תחת כיפת השמיים

מבוא: על המהפכה התרבותית שחוללה המלחמה הגדולה

מלחמת העולם הראשונה הייתה מלחמה טכנולוגית עוד לפני שהמושג "מלחמה טכנולוגית" היה מוכר לעולם. לכן השפה העיצובית התקיימה במתח שבין דימויים קלאסיים של צבאיות ודימויי לחימה של המאה ה-19 לבין היבטים פונקציונליים של ציוד ושל אמצעי לחימה מודרניים. עיצוב הדימויים השתקף בציוד, בציור, בפיסול וכמו גם באופן שבו תוארה המלחמה בספרות. לאסתטיזציה היה מקום חשוב גם באופן שבו היא תרמה לתחושה של החיילים ולדימוי העצמי שלהם. מלחמת העולם הראשונה הייתה מודל של התנסות מודרנית והייתה המהפכה התרבותית הגדולה ביותר: היא עיצבה את אופני הייצוג של רעיונות באמצעות אובייקטים פרקטיים.

דיסציפלינת העיצוב במלחמה נוצרה באמצעות העיסוק באובייקטים שנגעו לתפיסת הגוף והמרחב האדריכלי. תחילת המאה הביאה לעלייתם של רעיונות חדשים ובישרה את תחילתו של מקצוע העיצוב התעשייתי שהעוסקים בו החלו להפיץ רעיונות על מוצרים איכותיים בעלי מאפיינים אסתטיים ופרקטיים כאחד. היה זה עולם חדש, שבו המוסכמות התרבותיות של העולם הישן¹ הלכו והתערערו, ובמקומן התקבלה תפיסה המעניקה תוקף חדש וממשי להוויית חיים חדשות

קסדה צרפתית (מימין) שהחליפה את כובע הבד האדום שאיתו נכנסו הצרפתים למלחמה

איך צריך להתלבש⁶

"כה זוהר היה המחזה בבוקרו של חודש מאי 1910, בצאת תשעה מלכים ורכבים אל מסע ההלוויה של אדוארד השביעי, מלך אנגליה, עד שהקהל הממתין ביראת כבוד דוממת ולובשת שחורים לא היה יכול לעצור בעד אנחות ההתפעלות. בשני ובתכלת, בירוק ובארגמן, רכבו מושלי הארץ העליונים שלושה-שלושה דרך שערי הארמון, קסדותיהם המצויצות, פתיל זהבם, אזור הארגמן אשר להם, ואותותיהם משובצי האבנים הטובות נוצצים בשמש... ענבלו המעומעם של הביג בן צילצל תשע פעמים שעה שמסע הלוויה יצא מן הארמון, אך בשעון ההיסטוריה הייתה זו שעת שקיעה, ושמש העולם הישן עמדה באותה השעה בלהבת שקיעה גוססת של הוד והדר שדוגמתם לא תיראה עוד לעולם".⁷

במלחמת החפירות - שאיפיינה את מלחמת העולם הראשונה בחזית המערב - נועד הבגד שעוטה החייל על גופו לא להבליט אותו אלא להטמיע אותו במרחב. לעומת זאת, המדים של כל הצבאות במאה ה-19 התאפיינו בשפע של צבעים ושל קישוטים ונועדו לבטא ייחודיות, כוח וסמכות. על המדים האלה כתב הברון דה פרמילי (De Fremilly): "דבר לא היה יותר אלגנטי, מפואר ופולרטני מהמדים, ועליהם עוד נוספו כידונים וחרבות".⁸

שדות הקרב של העבר נצבעו במדים שונים, ואליהם נוספו כובעים גבוהים ובולטים לעין מקושטים בגדילים ובנוצות, דגלים מצועצעים של יחידות צבא, שופרות ועוד. המדים הנוצצים והמקושטים היו גורם חשוב בלוחמה הפסיכולוגית: המראה של טורי החיילים במדיהם הבוהקים נועד לזרוע פחד בשורות האויב ולחזק את המורל בקרב הלוחמים.

אולם הטכנולוגיות שנכנסו לשימוש בסוף המאה ה-19 הביאו לשיפור

בנוף שלא נותר דבר שלא השתנה בו חוץ מאשר העננים, ומתחתם, בשדה הכוח של זרמים ושל התפוצצויות הרסניות, מצוי גוף האדם הזעיר השביר".⁴

לשינויים האלה היה תפקיד חשוב בתפיסת האובייקט העיצובי עם כניסתה של הטכנולוגיה החדשה. הם השפיעו על האופן שבו החלו לחשוב על האובייקטים, לפתחם ולממשם לטובת אסתטיזציה חדשה. במאמר הזה אני מציגה את תפקידם של העיצוב ושל האסתטיקה כפי שבאו לידי ביטוי בעיצוב מחדש של החלל בשדה הקרב. מהבחינה הזאת הייתה מלחמת העולם הראשונה נקודת מפנה בתפיסת האובייקט העיצובי. בשדה הקרב באו לידי ביטוי חידושים רבים כמו קווים, חפירות, ארטילריה חדשה ולוחמת גזים שהצריכו פיתוח מערכת מושגים שעסקה בלחימה, בדמות החייל, בלבושו ובציודו ויצרה מורכבויות חיצונית בחזותו. הצורך הצבאי הגדיר במידה רבה את מאפייניו של המודרניזם העיצובי הזה: הוויתור על העיטור, הדגשת הקווים הנוקשים, השימוש בחומרים חדשים והממד הפונקציונלי שנדרש מהאובייקט כפי שבא לידי ביטוי בלבוש ובחפצים הצבאיים שליוו את הלחימה.

פיתוח אובייקטים חדשים נועד לשימוש מענה לצרכים אקוטיים שיצרה המלחמה. הגישה הזאת של פונקציונליות ביטאה שינוי של ממש בתפיסת העיצוב. למשל, לא עוד מדים ססגוניים שמיועדים להעצים את החיילים ולזרוע פחד בקרב האויב, אך הם מתכוון לאסון בשדה הקרב המודרני, אלא מדים בצבעי הסוואה. לא עוד מצעדים מרהיבים בשדה הקרב לקול חצוצרות ותופים, אלא הסתרת החיילים בשוחות עמוקות וארוכות המחוברות ביניהן בתעלות קשר.

ענייני המרכזי של המאמר הזה - המרחב וגוף החייל - נבחן דרך שלושה נושאים עיקריים: החלק הראשון מוקדש להיסטוריה של המדים במלחמה ובו נידונה חשיבות האסתטיזציה של "המלחמה היפה".⁵ בפרק הזה נסקרים שני פריטי לבוש שהקנו משמעות אסתטית חדשה ללחימה בשדה הקרב: מדי הצבא הצרפתי (Pantalone Rouge) ומעיל החפירות הבריטי. החלק השני הוא דוגמה לפיתוח טכנולוגי מהיר נוכח נסיבות דוחקות: מסכת הגז. בחלקו האחרון של המאמר נידונה הארכיטקטורה של בתי העלמין הצבאיים שבהם נקברו חללי המלחמה. העיצוב של בתי העלמין היה חלק מרכזי ממאמץ ההנצחה של מיליוני החללים במלחמה. ניכר בו מאמץ לייצר מרחב נקי ואסתטי באמצעות ארכיטקטורה ייחודית שכללה מצבות אחידות שסודרו באופן גיאומטרי ואלמנטים אדריכליים נוספים.

ההתבוננות בעיצוב האובייקטים האלה מאפשרת להבחין בשינוי התפיסתי של המודרניות כפי שחוו אותו החיילים במלחמה הגדולה. השינוי הזה עיצב מחדש את עולמם של החיילים - כמו גם של האזרחים בעורף - ויצר להם חוויית חיים חדשה המשקפת התמודדויות, מאוויים, פחדים ותשוקות אל אסתטיקה חדשה.

תחילת המאה הביאה לעלייתם של רעיונות חדשים ובישרה את תחילתו של מקצוע העיצוב התעשייתי, שהעוסקים בו החלו להפיץ רעיונות על מוצרים איכותיים בעלי מאפיינים אסתטיים ופרקטיים כאחד

שרון גיל
בעלת תואר שני בעיצוב תעשייתי ובלימודי אוצרות
ומוזיאולוגיה

המכנסיים האדומים הפכו לסמל בעייתי של נוסטלגיה ושל האדרת העבר. במאה ה-19 שלטו המכנסיים בחזות של צבא צרפת. הם היו סמל לממד רדיקלי חדש: המדים לא שימשו רק לבוש העוטף את גוף החייל, אלא הם מילאו תפקיד חשוב בתפיסה הלאומית: הבגד פוגש גוף, הגוף פוגש רגש ותודעה. ההצעה לשנות את המדים בשל השינוי באופי הלחימה עורר ויכוח לווהט בצרפת.

"לבטל כל דבר צבעוני, כל מה שנותן לחייל את חיותו... פירושו ללכת נגד הטעם הצרפתי ונגד הייעוד הצבאי. לבטל את המכנסיים האדומים?" צעק בעת דיון בפרלמנט שר ההגנה יוג'ין אטיין (Eugene Etienne). לעולם לא! **Le pantalon rouge c'est la France!** (המכנסיים האדומים הם צרפת!)¹¹

המדים של צבא צרפת לא התאימו לשדה הקרב החדש לא רק בגלל צבעוניותם אלא גם בגלל סרבולם הרב. יתר על כן, החייל נשא על גבו תיק בעל מסגרת עץ שבו היו פריטי לבוש רבים, ובהם כמה פריטים מיותרים לחלוטין כמו חותלות עור, מטפחת, עניבת כותנה, מדים חלופיים וכובע מצחייה. המשקל של כל הפריטים המיותרים נוסף ל-30 ק"ג של ציוד צבאי שנאלץ כל חייל לסחוב עימו.

יש לציין שאפילו במושבות באפריקה נאלצו החיילים הצרפתים ללבוש את המדים הצבעוניים, שלא רק בלטו מאוד, אלא גם הקשו מאוד לתפקד בחום הלוהט. הלבוש הארכאי והמסורבל גם הקשה מאוד על החיילים הצרפתים לתפקד בחפירות של החזית המערבית. חוסר הרלוונטיות של המדים הצבעוניים התגלה כבר בשבועיים הראשונים של המלחמה באוגוסט 1914, שבהם איבד צבא צרפת יותר מ-300 אלף חיילים. על חוסר הרלוונטיות של המדים הצרפתיים כותב ההיסטוריון אליסטר הורן:

"לכל אורך הגבול החישו צעד הרגלים במכנסייהם האדומים ובסגיניהם העבים, הנושאים תרמילים כבדים וכידונים ארוכים וגמלונים מאחורי קציניהם לבני הכפפות. רבים שרו את המרסיזי. בחומו של אוגוסט תקפו לעיתים הצרפתים העמוסים לעייפה ממרחק של כשלושת רבעי קילומטר מהאויב. מעולם לא היה קצירם של מקלענים מבורך כל כך. שדות השלף הצרפתיים הפכו שטיחי ססגון עליזים של אדום וכחול. קיראסיירים [פרשים נושאי שריון

אחד הדגמים הראשונים של מסכת גז העשויה מבד שספוג בחומר סופח גז

בדיוק של כלי הירייה. חשיבותם של הקרבות בנשק קר ירדה, והמדים הצבעוניים והמקושטים הפכו מיתרון מוראלי למלכודת מוות. בתחילת המאה חל שינוי בתפיסת שדה הקרב, והבריטים החליפו את המדים האדומים שאיפיינו אותם לטובת מדי חאקי. הגרמנים שינו את מדיהם הכחולים לאפורים. רק צבא צרפת נשאר עם מדי הדגל הפטריוטיים, מדי הטריקולור,⁹ וחייליו היו מטרה קלה לחיילי האויב. השבר בתפיסה בא כאשר עם פרוץ המלחמה, בקיץ 1914, צעדו הצרפתים בשדות תירס צהובים במכנסיים אדומים בוהקים. כדורים מכלי נשק אוטומטיים, שנורו במדויק לעבר שורותיהם, עשו בהם שמות. שיעור האבידות הגבוה הבהיר למפקדות כי בשדה הקרב החדש על המדים לשמש להסוואה במקום להפחדה.¹⁰

פיתוח אובייקטים חדשים נועד לשמש מענה לצרכים אקוטיים שיצרה המלחמה. הגישה הזאת של פונקציונליות ביטאה שינוי של ממש בתפיסת

העיצוב

זוהרים בשריוני חזה מבריקים מדור אחר הדהירו את סוסייהם באפס תקווה אל מול המקלעים שהיו טובחים בחיל הרגלים. מחריד היה הדבר וצפוי מראש עד להחריד".¹²

כאמור, המדים הצבעוניים של צבא צרפת היו שריד לתקופה קודמת שחלפה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. האומה הצרפתית נכנסה למלחמה המודרנית הראשונה כשחייליה לבושים במדים מיושנים, שעליהם העמיסו משמעות רבות שכלל לא היו בהם כמו רוח ה־Elan Vital ("התנופה החיונית"). רק ב־1915 נצטוו החיילים להשליך את טוניקת הצמר הכחולה ואת המכנסיים האדומים ולהחליפם במדים חדשים, כחולים. מתכנני המדים החדשים סברו שהצבע הכחול צפוי להתמוזג עם קו הרקיע בזמן ההתקפה - מה שיתרום להסוואת החיילים. מאחר שמילת המפתח הייתה עכשיו פונקציונליות, עוצבו המדים החדשים בקווים נקיים וללא קישוטים מיותרים.

דווקא בתחום הקסדות הפגינו הצרפתים חדשנות, והיו הראשונים שעיצבו קסדת פלדה שהתאימה ללחימה המודרנית. קסדת הברזל עוצבה בהשראת הקסדה של לוחמי האש הפריזאים והתאפיינה בקווים תעשייתיים פונקציונליים. המסר שהיא העבירה לחייל היה שהוא כעת הינו חלק מתעשיית המלחמה הטוטלית. עם זאת, הקסדה הפונקציונלית כללה תוספת עיצובית אחת בצורת נוצה - כנראה מזכרת למראה החייל הצרפתי בתקופה שלפני המלחמה המודרנית.

דוגמה נוספת למדי המלחמה החדשים היא מעיל החפירות (Trench Coat) שבהם צוידו החיילים הבריטים. המעיל עוצב בקווים ישרים וברורים והתאפיין בפונקציונליות: לכל פרט בו, החל מהבד האטום למים, עבור דרך האבזם וכלה בחגורה ובכותפות, היה תפקיד משמעותי בתפקוד החייל בשדה הקרב. הוא הותאם לתנאי השטח החדשים - החפירות - וסייע לשמור על חיי החיילים. המעיל הזה, שהפך עד מהרה לאחד מסמלי המלחמה, שיקף אסתטיקה חדשה שקידשה את הפונקציונליות. המעיל היה נטול כל בולטות. הוא עוצב בגוני אפור־חאקי, והוא ביטא את רוח השינוי: מעתה הכול נקבע על פי הצרכים בשדה הקרב.

מעיל החפירות של בית האופנה ברברי (Burberry) נתן מענה לצורכי החייל, אך בה בעת כלל גם היבטים מסורתיים של לבוש פנאי שהיה פופולרי מאוד בבריטניה. השילוב הזה איפשר לחיילים לחוש ביטחון בלובשם את המעיל הזה.¹³ יש לציין שבשל הפונקציונליות שאיפיינה אותו וקווי האופנתיים הפך מעיל החפירות לאייקון שנחשב אופנתי עד היום.

המעיל היה עשוי מבד גברדין (Gabardine) החדשני שאותו פיתח תומס ברברי.¹⁴ היה זה בד "נושם", אך בה בעת גם אטום למים. גזרתו דמוית החצאית הרחבה של המעיל איפשרה יציאה נוחה מהחפירות להסתערות על קווי האויב. הוא צויד בכיסים עמוקים, בזוג כותפות ובטבעת שכונתה D-ring, ואשר עיצובה איפשר לתלות עליה רימונים ומפות של שדה הקרב. המעיל היה שימושי מאוד: הוא הגן מפני הגשם בזכות הבד החדשני ושמר על חום הגוף. כדי להקנות הגנה מרבית

הגיע המעיל עד הבריטים, וניתן היה לסגור את צווארונו. הטכנולוגיה הייחודית של מעיל החפירות הקנתה לחיילים הבריטים זהות ייחודית משלהם שהייתה להם מקור לגאווה. חברת ברברי יצרה שפה ויזואלית חדשה, מודרנית ומעודכנת, חדשנית מהבחינה החומרית, האסתטית והפונקציונלית. המעיל הוכיח את יעילותו בתנאי מזג אוויר קשים ואיפשר לשאת בקלות מפות ונשק. המעיל הזה מילא תפקיד משמעותי וסמלי במעבר אל התקופה המודרנית, ולכן אין זה מפליא שהוא היה ונשאר מותג אופנה מאז מלחמת העולם הראשונה ועד היום ולאחד מסמליה החשובים של המלחמה. מעיל החפירות של ברברי זכה לביקורות נלהבות בעיתונות הבריטית והוגדר "המעיל הכי יעיל, הכי נוח ובעל יכולת להקנות הגנה מרבית".¹⁵ בפרסומות לקידום מכירתו בשוק האזרחי צוינו תכונותיו המיוחדות - שהן פרי טכנולוגיות מתקדמות - והודגש שהוא הוכיח את יעילותו בתנאים הקשים של לוחמת החפירות.

"ההפיכה הנוכספת של גוף האדם למתכת"¹⁶

אמצעי הלחימה ופריטי הלבוש ששימשו את הלוחמים במלחמת העולם הראשונה התבססו על טכנולוגיות חדשות ועל חומרים חדשים שפותחו במאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20. הטכנולוגיות והחומרים האלה איפשרו לתת מענה מהיר יחסית לבעיות חדשות שצצו בשדה הקרב. אחת הדוגמאות המובהקות לכך היא הלוחמה הכימית ומסכות הגז שהומצאו לצורך ההתמודדות עם סוג הלוחמה הזה.

על החידוש הקונספטואלי שבלוחמת הגזים כתב הפילוסוף הגרמני פטר סלוטרדייק: **"המאה ה־20 עשרים תישמר בזיכרון בשל היותה התקופה שהרעיון המכריע בה היה לחדול לכוון לגופו של האויב ולהתחיל לכוון לסביבתו".¹⁷**

צורות חדשות של הרג ושל השמדה הומצאו במסגרת הניסיון לשלוט בטבע ולכבוש את האדמה. אולם באותה המידה נוצל המדע כדי לייצר פתרונות ללוחמה החדשה. מסכות הגז שהומצאו כדי להגן על הלוחמים מפני הגזים הרעילים אומנם לא היו בתחילה יעילות מאוד, אולם הושקעו מאמצים רבים בשיפורן. כמו כן הושקעו מאמצים לשוות למסכות מראה אסתטי.

ענני הגז זרעו אימה בקרב החיילים. אלה יצרו אצלם את הרושם שהם נלחמים במעין רוח הרודפת אותם.¹⁸ התפיסה הזאת השאירה פתח רב לדמיון אצל החייל שבדידותו הרבה בתוך החפירות הייתה אחד הסממנים הקשים של המלחמה: לא עוד מלחמות רעים כתף אל כתף כמו במלחמות המאה ה־19, כי אם לחימה מתוך מה שהחיילים עצמם הגדירו "קברים פתוחים".

בשעות הערב של 22 באפריל 1915 הפתיעו הכוחות הגרמניים בהתקפת גז באזור איפרה (Ypres). הייתה זאת ההתקפה הכימית הראשונה במלחמה. לאחר מכן היו התקפות נוספות. חיילים קנדים

הטכנולוגיה הייחודית של מעיל החפירות הקנתה לחיילים הבריטים זהות ייחודית משלהם שהייתה להם מקור לגאווה

בית חרושת לייצור מסכות גז | שבוע אחד בלבד לאחר מתקפת הגז הראשונה כבר היו כ-300 אלף מסכות גז מאולתרות בדרכן אל החיילים בחזית

המשבר בין האדם לטבע, שכן מדובר היה במוצר טכנולוגי שניתק את האדם מהפעולה הטבעית לו ביותר - הנשימה.

בחיבורו "יצירת האמנות בעידן השעתוק הטכני" מתייחס וולטר בנימין לאופיה המאיים של לוחמת הגזים:

"מלחמת הגזים מבטיחה לשרטט דיוקן של מלחמות העתיד, שימירו איכויות מלחמתיות באיכויות של ספורט. כל פעולה תאבד את אופיה הצבאי, ומלחמה תהיה כמו שבירת שיאי ספורט... אנחנו יודעים שאין הגנה מתאימה נגד התקפות גז מהאוויר - אפילו באמצעות מכשירי הגנה אישיים כמו מסכות גז אין תועלת נגד גז חרדל".²²

בנימין מצטט בהמשך את פיליפו תומאזו מאריניטי, מייסד תנועת הפוטוריזם, מתוך מניפסט הפוטוריטיסטי:

"המלחמה היא יפה, כי הודות למסכות הגז, לרמקולים הזורעים בהלה, ללהביוורים ולטנקים הקטנים היא מבססת את שלטונו של האדם על המכונה המשועבדת. המלחמה היא יפה משום שבה מתחילה ההפיכה הנכספת של גוף האדם למתכת".²³

האסתטיזציה של מסיכות הגז ודימוי המלחמה לספורט, קובע בנימין, קשורים במהלך מהפכני: המלחמה הופכת להיות סוג של עונג בדומה לאמנות או לספורט.

"הו! איזו מלחמה יפה!"²⁴

בתי הקברות הבריטיים שהוקמו במלחמת העולם הראשונה מפוזרים ברחבי העולם, וקבורים בהם יותר ממיליון חללים של צבאות האימפריה. מלחמת העולם הסתיימה על פי הנרטיב המקובל ב-11 בנובמבר 1918 בשעה 11:11, אז נכנסה לתוקפה שביתת נשק בחזית המערב. בתאריך הזה מציינים ברחבי העולם את יום הזיכרון לחללי מלחמת העולם הראשונה. טקסי הזיכרון מתקיימים בעיקר בבתי העלמין הצבאיים.

קבורה ממלכתית לכל חייל שנפל במלחמה הייתה חידוש בתולדות המלחמות באירופה. לפני מלחמת העולם הראשונה הייתה קבורת חיילים בצבא בריטניה באחריותם של חבריהם לנשק של הנופלים. מספרם הרב של החיילים שנפלו בשדות הקרב ברחבי העולם עורר את ההכרה בצורך לקבורה נאותה ולהנצחת החיילים. העניין הזה היה חיוני למורל הצבא והעורף בזמן הלחימה המתמשכת. קבורת החיילים נחשבה בתחילה בעיקר לפעולה פונקציונלית שנועדה לפנות את

תיארו את הממד הפסיכולוגי של התקפות הגז הראשונות: **"לא יכולנו לנחש מאין הגז יגיע או איך נזהה אותו כשיגיע, ולא ידענו אילו אמצעי מניעה עלינו לנקוט".**¹⁹

הגרמנים העריכו שבאמצעות התקפות הגז יצליחו לשבור את הקיפאון שנוצר בחזית המערבית,²⁰ אולם הם לא העריכו נכון את כושר האלתור של בעלות הברית. החיילים הבריטים גילו עד מהרה שדי בממחטה ספוגה במים כדי לבלום במידה ניכרת את ההשפעה של גז הכלור שאותו פיזרו הגרמנים (שכן כלור הוא יסוד שמסיס במים), וכי הממחטה הופכת ליעילה עוד יותר, אם היא ספוגה בשתן (שכן שילוב של כלור ושל שתנן יוצרת תרכובת לא רעילה).

אך החיילים לא היו צריכים להשתמש במשך זמן רב באמצעים המאולתרים. שבוע אחד בלבד לאחר מתקפת הגז הראשונה כבר היו כ-300 אלף מסכות גז מאולתרות בדרכן אל החיילים בחזית. עד מהרה צויד כל חייל בריטי במסכה שהייתה מורכבת מכרית כותנה ספוגה בתמיסת נתרן פחמתי. את המסכה אפשר היה להצמיד לפנים בקשירה. עד יולי 1915 הוחלפו המסכות המאולתרות בדגם משופר יותר: כובעים בצורת שק עשויים מפלנל. את הכובעים חבשו על הראש, ושוליהם הפתוחים הוכנסו לתוך מעיל הרוח. בכך החל מרוץ חימוש כימי: כל צד ניסה לפתח חומרי לחימה כימיים קטלניים יותר שיצליחו להתגבר על אמצעי המגן, ובה בעת לשכלל את מסכות הגז כך שיקנו הגנה מפני הנשק הכימי של האויב.

שלב נוסף באבולוציה של המסכה היה פיתוח דגם שנראה כמו שקית גומי עם רוכסן. אמוניה וכימיקלים אחרים שבהם נטבל הבד שבמסכה ניטרלו את הגז הרעיל. זמן קצר לאחר מכן החלו החיילים לקבל דגם מתקדם של מסכות גז, שהמסננים שלהן הכילו פחם פעיל. את המסכות האלה ניתן היה לשאת על הגב. למסכות החדשות האלה היה עיצוב חדש: ברדס שכיסה את הפנים וכלל עיניות שהגנו על העיניים וצינור שהתחבר למיכל חמצן שהוחזק בתרמיל. עם זאת, העיניות היו מגושמות ופגעו מאוד ביכולת התפקוד של החיילים, בין היתר משום שהן הקשו עליהם לכוון את רוביהם.

"המסכות הראשונות היו מוזרות, שלא מהעולם הזה, עשויות בד יוטה עם פנים מוטות מטה. לא הייתי רוצה לדמיין לעצמי כיצד זה נראה כשאלפי חיילים חבושים במסכות הללו רצים לכיווני עם רובים ורימונים בידיהם, מגיעים לתקוף את העמדה שלי".²¹

ביולי 1917 השתמשו הגרמנים - לראשונה - בגז חרדל בשדה הקרב. המסננים החדשים לא הגנו על החיילים מפני חומר הלחימה הכימי החדש הזה, שלמעשה לא היה גז, אלא נוזל דביק שנצמד לעור. אולם גם לגז הזה היה פתרון "על המדף": התברר שמעילי הגברדין האטומים למים היו אטומים גם לגז החרדל.

מסכת הגז הייתה שונה באופיה מהמדים שכן היא עטפה את הפנים, הסתירה אותם ויצרה מחזה חייזרי חדש ולא מוכר. היא הגבירה את בידודו של החייל שכן היא מנעה ממנו במידה רבה מלתקשר עם חבריו. בגלל המראה החייזרי שהיא שיוותה לחיילים ובגלל תרומתה המכרעת לבידודם היא הטביע חותם עמוק על הלוחמים. למעשה היא הפכה לאחד מסימני ההיכר המובהקים ביותר של המלחמה - מצד אחד מלחמה תעשייתית עתירת נפגעים ומצד אחר מלחמה שהביאה לעולם מוצרים בעלי איכויות אסתטיות שהם סמל לעולם חדש, טכנולוגי. המסכה היא דוגמה לאמצעי לחימה אסתטי כיוון שהיא לא נועדה לפגוע בגוף אלא להגן עליו. עם זאת מדובר במוצר שממחיש את

בית קברות צבאי בריטי של חללי מלחמת העולם הראשונה בבלגיה | עם תום המלחמה עוצבו אתרי הקבורה הזמניים מחדש ושיקפו מאמץ לעצב את הזיכרון וליצור גשר בין אירועי העבר הטראומטיים לבין ההווה והעתיד

(Ware)²⁷ מתוך הצורך במתן מענה ראוי להיקף האבדות הרב ובשל המורכבות של הטיפול החללים, זיהוים, רישומם, קבורתם ואחזקת הקברים וגם בשל הצורך בפיתוח מנגנון כזה להעלאת מוראל החיילים ביחידות הקרביות בעת המלחמה המתמשכת. הוועדה הייתה אחראית להקמת בתי קברות צבאיים לחללי בריטניה וחבר העמים הבריטי ב־140 מדינות.

ב־1918 החלה ועדת הקברים (Imperial War Graves Commission) לגבש עקרונות לקבורה ולהנצחת החללים. הוועדה האימפריאלית הייתה נחושה להנציח כראוי את זכר הנופלים ועד מהרה יצרה קשרים הדוקים עם אמנים, עם אדריכלים ועם משוררים שסייעו לה לעצב את מתכונת ההנצחה.

העיקרון החשוב והמוביל היה עקרון השוויון. אחת ההחלטות הראשונות שנגזרו מהעיקרון הזה הייתה האיסור להחזיר את גופות חללים לבריטניה. מספר החללים הרב של צבאות האימפריה וההוצאות הכרוכות בהחזרתם לבריטניה חייבו את הבריטים לקבוע כי קבורת החללים תיעשה בבתי עלמין במקומות שבהם נפלו. ההחלטה הייתה שכל החללים ייקברו במקום נופלם, וכי לא תהיה אפליה בין קצינים לבין חיילים.

הדגמים לעיצוב בתי הקברות קיבלו את השראתם מתנועת ההשכלה הצרפתית. התופעה של שורות הקברים הדחוסות נולדה במאה ה־18 עם המהפכה הצרפתית בשל הרצון לקיים את ערך השוויון גם לאחר המוות. קברים נפרדים לא היו עוד בחזקת זכות מיוחדת לאלה שיכלו להרשות זאת לעצמם, אלא הפכו לעניין שבחוק, וגם העניים נקברו בשורות. השראה נוספת הייתה האנדרטה לזכר הנופלים שהוקמה ב־1813 בכנסייה בפוטסדאם, שהדגישה בקווים הרמוניים וסימטריים את היעדר העיטורים. הפשטות היוונית התמזגה עם אידיאל ההתנהגות החיילית.

בתי הקברות הצבאיים במהלך המלחמה נבנו על פי התקדימים האלה, הם היו פשוטים וציינו במצבות עץ, פשוטות ואחידות חיילים שנפלו

החללים מזירת הלחימה הסטטית כדי למנוע את המצב הבלתי נסבל שבו החיים ממשויכים לתפקד לצד המתים ההולכים ונוקבים. צלבי עץ זמניים היו זרועים במקצבים גדולים בסמוך לאזורי הלחימה, באתרים מסודרים יחסית שאליהם נאספו המתים שהיו מוטלים בשדה הקרב. אתרי ההטמנה האלה לא נועדו להיות לבתי קברות צבאיים, והם גם לא כונו "בתי קברות צבאיים, אלא "בתי קברות של המלחמה" (War Cemeteries). רק בדיעבד הם הפכו לאנדרטאות זיכרון למלחמת העולם הראשונה. עם תום המלחמה עוצבו אתרי הקבורה הזמניים מחדש ושיקפו מאמץ לעצב את הזיכרון וליצור גשר בין אירועי העבר הטראומטיים לבין ההווה והעתיד. הצורך הזה היה אקוטי בימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. האלמנטים הארכיטקטוניים של בתי הקברות הצבאיים התבססו על המורשת הבריטית והתאפיינו בתכנון קפדני ואחיד בכל מקום בעולם שבו נטמנו חללי האימפריה: המצבות המלבניות היו זהות ופשטות להדגשת ערכי השוויון והצניעות, והכתובות הלאקוניות על המצבות התבססו על נוסח סטנדרטי.

המוות כבר לא היה אינדיווידואלי, אלא חלק מתעשיית ההנצחה. יש לו צורה ומקום במרחב והוא מוגש במארז אסתטי בצורת אבן לבנה ומצוחצחת. כל אלה תרמו לאמונה כי ההקרבה ההרואית של החיילים צריכה להיות מתוגמלת באופן קולקטיבי גם בחיים שלאחר המוות.²⁵ העיצוב האסתטי והמצוחצח של בתי הקברות האלה נבע מהצורך להטמיע ערכים של סדר ושל ארגון בתוך הכאוס וחוסר המשמעות שיצרה המלחמה.

האימפריה הבריטית במרבית שנותיה לא טיפלה בנושאי הקבורה וההנצחה של חלליה, ומי שדאגו לכך היו בני המשפחה וחברי החללים. השינוי במדיניות הבריטית חל לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה.²⁶ אז החליט הפרלמנט הבריטי כי כל החללים, ללא יוצא מן הכלל, חייבים להיקבר בבתי הקברות שהקימה הוועדה האימפריאלית במחוזות בהם שירתו.

מפעל ההנצחה הבריטי קם ב־1915 ביוזמתו של פאביאן וייר

העיקרון החשוב והמוביל היה עקרון השוויון. אחת ההחלטות הראשונות הייתה האיסור להחזיר את גופות חללים לבריטניה. ההחלטה הייתה שכל החללים ייקברו במקום נופלם, וכי לא תהיה אפליה בין קצינים לבין חיילים

צורכי המלחמה קידמו את העיצוב התעשייתי והקנו לו מעמד של גורם רב חשיבות שמאפשר לתת פתרונות אסתטיים ויעילים לחייל שניצב מול שדה קרב חדש ולא מוכר, מוכה הרס ואימה

נוסף על כך, בכל בית קברות שיש בו לפחות 1,000 קברים הוצבה גם אבן זיכרון - גוש אבן מלבני מעוצב בפשטות גיאומטרית שנראה כמזבח ועליו חקוקות המילים: "שמותיהם חיים לנצח".³² על כל אלה משקיפה דמותו של ג'ורג' הקדוש, פטרונו של אנגליה.³³ בקצה השדרה עומדת קפלת הזיכרון ללוחמים שנפלו, ומקום קבורתם לא נודע. שמות החללים חקוקים לאורך קירות הקפלה. קיפלינג ניסח אף את הכיתוב על קברי חללים אלמונים, שלא ניתן היה לזהותם: "ידוע לאלוהים".

בעיצובם של בתי הקברות נודעה חשיבות רבה למיקומם ולסביבתם הטבעית.³⁴ בהמלצות נקבע שבתי הקברות יהיו עשירים בצמחייה, אך באופן שלא תאפיל על המצבות. היותה של אנגליה משופעת במשקעים נתן משנה תוקף לעיצוב הצמחייה שתזכיר בבתי עלמין שונים בעולם מעט מן האחו האנגלי הירוק. מכאן שבתי הקברות במקומות מרוחקים על גבי הגלובוס, שבהם האקלים יבש יחסית, נראים כמו איים ירוקים, אסתטיים, שבהם בוהקות מצבות לבנות.

וכך השתלב מפעל הנצחה, שנשא קווים תעשייתיים מובהקים - בעיקר בקבורה האחידה והזהה ברחבי העולם - בשאר המאפיינים התעשייתיים של מלחמת העולם הראשונה.

סיכום

רעיונות עיצוביים חדשים, חומרים חדשים, טכנולוגיות פורצות דרך - כל אלה באו לידי ביטוי במלחמת העולם הראשונה. ישנן הדוגמאות שכולם מכירים היטב - הטנק, המטוס, המקלע, הצוללת - ששינו לחלוטין את פני המלחמה, אך כפי שהומחש במאמר הזה, המהפכה שבה מדובר נגעה בתחומים רבים אחרים. אלמנטים עיצוביים הנוגעים בגוף החייל ובסביבתו נוצרו מתוך שדה הקרב החדש והמודרני. חומרים חדשים, טכנולוגיה וייצור המוני הביאו לתפיסה חדשה נוכח הצורך בפתרונות מעשיים. מושגים חדשים בלבוש, בעיצוב מוצרים פונקציונליים ואף בעיצוב מקומות קבורה באו כדי לשמש מענה לשינוי שהתחולל בלחימה.

במהלך המלחמה גויס תחום העיצוב התעשייתי - שהיה ממש בתחילת דרכו להפוך לדיסציפלינה עצמאית - לצורכי המלחמה כדי לתת מענה מהיר לשינויים בלחימה. בה בעת ניתן לומר שצורכי המלחמה קידמו את העיצוב התעשייתי והקנו לו מעמד של גורם רב חשיבות שמאפשר לתת פתרונות אסתטיים ויעילים לחייל שניצב מול שדה קרב חדש ולא מוכר, מוכה הרס ואימה.

האלמנטים האלה של העיצוב הפכו להיות חלק מהנרטיב של המלחמה והומחשו באמצעים אסתטיים. אלה הפכו לשגרת יומו של החייל, והיו חלק מהרעיון שלפיו המדינה מעצבת חברה שמגויסת לרעיונות הפונקציונליים החדשים.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

בקרב. הסדר והארגון השרו אווירה רצינית ומכובדת. האחידות נועדה להבטיח שדי יהיה במבט חטוף כדי לזהות שמדובר ב"מצבות בריטיות אופייניות מתקופת המלחמה הגדולה".²⁸

המשימה הרגישה של הכנת קווים מנחים לתכנון בתי הקברות הוטלה על דמות ציבורית מכובדת, סר פרדריק קניון (Kenyon), מנהל המוזיאון הבריטי. הוא ניסח את עקרונות התכנון של בתי הקברות בדו"ח שהכין לאחר שנועץ בסדרה של אישים בעלי סמכות מקצועית או ציבורית, ובהם הארכיטקטים אדווין לאצ'נס (Lutyens) והברטר בייקר והסופר רודיאד קיפלינג. הדו"ח שהכין קניון, ושומץ ב-1918, קבע בראש עקרונותיו את חשיבותו של העיצוב האחיד:

"כל בית קברות, כך יש לקוות, יהיה יפהפה, או לפחות מספק כשלעצמו. אך ההשפעה שלהם תהיה מצטברת. אם לכל בתי הקברות, בכל מקום שהוא, יהיו מאפיינים זהים ויביעו רעיונות זהים, הם ייצגו בכך את רוח האומה, את המטרה המשותפת של הצבא ואת ההקרבה של האדם היחיד".²⁹

ההחלטה לייחד קבר אישי לכל חלל עיצבה תפיסה חדשה שלפיה כל המצבות ייראו כטבלת אבן לבנה אנכית בעלת מידות אחידות, ללא הבדלי דת, דרגה או מעמד כלכלי. על כל מצבה נחקקו סמל היחידה שבה שירת החלל, מספרו האישי, שמו, דרגתו וסמל הדת שלו. בתחתית המצבה ניתנה אפשרות למשפחה להוסיף כמה שורות אישיות. הוחלט שלא לעצב את המצבות בצורת צלב, מפני שלא כל חיילי האימפריה היו נוצרים, ובניית מצבות שונות לבני דתות שונות הייתה פוגעת בעקרון האחידות. הרצון להתייחס בכבוד לכל האמונות והדתות של החיילים שלחמו תחת הדגל הבריטי במלחמה השפיע על היבטים נוספים של העיצוב. הבדלים קלים ניכרו בעיצוב הצלע העליונה להדגשת לאום החלל: מצבת חלל טורקי מסתיימת כגל, של חלל גרמני - מחודדת. הטורקים והגרמנים שנפלו בשבי ומתו נקברו אף הם בבתי הקברות הצבאיים הבריטיים, ומכאן הצורך להתייחס לעיצוב מצבותיהם. במסגרת הסכמי השלום שסיימו את מלחמת העולם הראשונה התחייבה בריטניה לכבד בדרך הזאת את חללי האויב,³⁰ ואילו טורקיה התחייבה להמשיך לתחוק ולטפח את בתי הקברות הבריטיים שבתחומה (בחצי האי גליפולי).

תשומת לב רבה יוחדה לחומות המקיפות את השטח. במסמך שכתב קניון הוא ציין שקל יותר לאדם לרכז את מחשבותיו בשטח מגודר היטב.³¹

בפן הדתי נטען כי הצלב הוא סמל ראוי, ולכן הוחלט להקים בכל בית קברות צלב מונומנטלי שנקרא צלב ההקרבה. זהו צלב אבן גדול ובתוכו חרב העשויה ברונזה, הרומזת על האופי הצבאי של בית הקברות. השילוב הזה של צלב ושל חרב נלקח מתוך שורה של רודיאד קיפלינג "חרב שלופה הונחה בחיקו של הצלב" והוא סימל את הקרבת החיילים בקרב וכן את הרעיון של תחיית המתים.